

Кхоалг1а лекци

Мамакаев Мохьмадан романистика («Зеламха» роман). 50-70-чуй шерашкахь.

Нохчийн литературехь хьалхарчу чкъурах болчу яздархойн дахаран а, кхоллараллин а некъ Іаламат хала, чолхе хилла. Сталинан таІзар лаьттинчу хенахь – 1930-40 шерашкахь – лаьцна хІаллакбина къоман тоьлла яздархой Бадуев СаьИд, Айсханов Шамсудди, Актемиров Мусита, Дудаев Іабди, Нажаев Ахьмад, Чубоьхкина, ГУЛАГан лагершкахь яккхий хенаш яьхна Арсанов СаьИд-Бейс, Ошаев Халида, Мамакаев Мохьмада, Мамакаев Іаьрбис, кхечаран а. Оцу инзаре халчу хьелашкахь адамаллица ца догІу Іазап шаьш токхуш, доьналлех, къонахаллех ца боьхначу нохчийн яздархойх вара Мамакаев Мохьмад.

Мохьмад зорьтала дегІ долуш, воьттина вича санна, онда вара, буьрсо юьхь-сибат а долуш, дуькьачу цІоцкъамашна кІелхьарчу бІаьргийн хьажар леррина а, ойлане а хеталора. Вистхилар а, лелар а дурс аьлла дара. Цунна тІехьаьжча, эр дацара иза маситта шарахь тутмакхан Іазап лайна ву.

Ламанан вайн Іаьсца боккха наж лаьтта,
Къийсамехь ца бужуш, хийла чов лайна.
Наж Іин чохь чагІбелла, орам а хецна,
Шен чевнаш дІайоьрзуш – моьнашца бегана.

Некхана гар доккхуш нажна чов хилла,
Къийсамехь цІий дайна, цІаро Іаржбина.
Делахь а, ца къарлуш, нажо заз хецна:
Раздаьлла сийна гІа бІаьстенца леста.

Наж къизчу къийсамехь чахчабеш кхиьна,
Ирча сахьт тІедоьжча, собарца бисна,
Наж лаьтта бердаца чІагІбелла буьрса,
Даймехкан некха тІехь шурех а буьзна.

Ша вина, кхиьна, лелла, жималлехь марзо эцна меттигаш, къаьсттина Іаьс, Ачхо дукхазза хьехийна Мамакаев Мохьмада шен произведенешкахь. «Къийсамехь ца бужуш, хийла чов йина, ...къизчу къийсамехь чахчабеш кхиьна, ирча сахьт тІедоьжча, собарца бисна», даймехкан мутт муьйлуш Іаьс йистехь чІагІбелла лаьттачу ножах лаьцна йолу цуьнан стихотворени – авторан дахаран метафора юй техьа олий, хетало.

Мамакаев Мохьмад вина 1910 шеран 16 декабрехь Ачхой-Мартанга ахархочун доьзалехь. Шен ворхI шо долуш дех-ненах ваьлла, байлахь висна жима Мохьмад. Гергарчу наха а, Iедало а терго йина кIентан. Иза дIаэцна Асланбековски берийн цIийне (хIинца Серноводск), цигахь дешна юьхьанцарчу школахь. Юккьера школа чекхъяьккхина Собыла-ГIалахь. “Со вина де”, “Ненаца дина кIамел” поэмаш тIехь дийцина яздархочо шен бераллех, дешаран шерех лаьцна. Хала хиллехь а, хаза хан яра иза, боху поета.

Школера дешна ваьлча цхьана муьрехь комсомолехь болх бина Мамакаев Мохьмада. 1926-чу шарахь иза Москва Малхбалехьарчу кьинхьегамхойн коммунистически университет (Коммунистический университет трудящихся Востока) деша вахийтина. Университетехь ша доьшуш волуш а нохчийн литература, культура кхиаран гIайгIа беш хилл Мамакаев Мохьмад. Нохчийн яздархошца Исаева М., Эдльдарханов I. цхьаьна цо дакIалаьцна нохчийн маттахь литературно-исбаьхьаллин журнал арахеца вовшахтухуш. “Латта” цIе йолчу оцу журналан хьалхара номер араьлла 1927 шарахь.

Университет чекхъяьккхинчул тIаьхьа Мамакаев Мохьмада жобпаллин белхаш бина пачхьалкхан органашкахь а, тайп-тайпанчу учрежденешкахь а. 1930 шарахь Хьалха-Мартанан ВКП(б)-н Окружной комитетан секретарь хаьржина иза. Областной прокуроран болх а бина цо, “Грозненский рабочий” газетан редакторан заместитель а, тIаккха Нохчийн меттан, литературин, историн Iилманан-талламман институтан директор а Iийна иза кхечахь балхахь хиларца цхьаьна..

1934-чу шарахь Мамакаев Мохьмад юха а Москва хьажаво, партийни белхахойн лаккхарчу школахь деша. Дешна а ваьлла цIа веьча, 1935 шарахь Нохчийчохь уггар яккхийчу организацех йолчу “Грозхимстрой” куйгалхочун заместитель хIоттийна иза. Цул тIаьхьа Мамакаев Мохьмадана тIедиллина Республикин обкоман партин школийн, Iилманан отделан куйгалхочун дарж. Цхьана муьрехь “Ленинан некъ” газетан редактор а хилла иза. Муьлххачу балхахь ша хилча а, жобпаллица кхочушдина Мамакаев Мохьмада шен белхан декхарш. Амма, цу хенахьлера дукхахаболу нохчийн яздархой а санна, Мамакаев Мохьмад а ца ваьлла сталински тIазаран кхиэлах. Иза бахьна а доцуш лаьцна, Сибрех вахийтина. 1940-гIа шерашший – 50-чу шерийн хьалхара муррий Сибрехахь баьккхина цо. Амма оцу халчу хьелашкахь а исбаьхьаллин дош ца дитина Мамакаев Мохьмада. Ша яз деш хиларал совнаха, 1954 шарахь литературни тоба вовшахтоьхна цо Игарка гIалахь арадолуш хиллачу “Коммунист Заполярья” газетан редакцехь. Цигахь 1956 шарахь оьрсийн маттахь араьлла Мамакаев Мохьмада «Первый гудок» цIе йолу повесть. 1955 – 1958 шерашкахь

Алма-Атахь нохчийн маттахь арадолуш хиллачу «Къинхъегаман байракх» газета агӀонаш тӀехь зорботоьхна Мамакаев Мохьмадан Илбаседехь языйна цхьайолу стихаш. ХӀетахь цо яздинчу дийцарийн, очеркийн книга «Ша меттах баьлла» а араьйлла Алма-Атахь Казахски литературни издательствехь 1957 шарахь. Оцу книги тӀерачу дицарийн, очеркийн турпалхой дахар а девзаш, шайн хьаналчу къинхъегамца мохк цӀинбеш, дахар хаздеш долу адамаш ду. Цу тайпана яра 1960 шарахь Соьлжа-ГӀалахь араьйлла «Даймехкан некъаш» цӀе йолу дийцарийн, очеркийн книга а.

Даймахка цӀавирзинчул тӀаьхьа, Мамакаев Мохьмада 1962 шарахь дуьйна шен дахаран тӀаьххьара де тӀекхаччалц "Орга" альманахан редакторан болх бина. Мамакаев Мохьмад кхелхина 1973 шеран 17 августехь.

Мамакаев Мохьмадан дуьххьарлера исбаьхьаллин произведени зорботоьхна 1926-чу шарахь «Серло» газета тӀехь. Поэтан дуьххьара зорботоьхначу стихотворенешна юкъахь яра «Зеламха» цӀе йолу стихотворени. Цо тӀаьххьара языйнчу произведенешна юкъахь «Зеламха» роман ю.

Мамакаев Мохьмадана хӀетахь шен ерриг стихаш дагахь хууш хилла, накъосташна хьалха еша лууш а, йьшуш а хилла цо уьш. Цуьнан стихотворенийн хьалхара книга зорботоьхна 1930 шарахь. "ДоттагӀалла" цӀе а йолуш, поэта дуьххьара языйнчу стихийн сборник яра иза. Оцу шарахь "Серло" издательствехь араьйлла Мамакаев Мохьмадан "Коминтерн" цӀе йолу очерк а. Поэтан исбаьхьаллин корматалла кхуьуш яра, эвсараллица болх бо цо литературехь. Кхин цхьа шо даьлча, поэтан стихотворенийн шолгӀа сборник а араьйлла. "ЧегӀардиг" цӀе йолчу оцу сборник тӀехь авторан шен, кхечарах къаьсташ долу исбаьхьаллин хатӀ хилар гойтуш йолу стихотворенеш яра. Яздан волалучу хенахь Мохьмада шен цхьайолу произведенеш псевдонимца – М. Тур – арахоьцура.

Ша яздан волавеллачу хьалхарчу муьрехь дуьйна а лирически стихотворенешца цхьаьна яккхий поэтически произведенеш а языйна Мамакаев Мохьмада. 1936 шарахь араьйлла авторан "ЦӀий хуьйдина лаьмнаш" цӀе йолу стихийн, поэзийн сборник. Цу тӀехь зорботоьхна яра "ЦӀий хуьйдина лаьмнаш" цӀе йолу поэма а. Иза вайнехан литературехь дуьххьара языйнчу поэмех ю. Нохчийн къоман исторехь XIX бӀешарахь хилла драматически хиламаш бу поэми тӀехь исбаьхьаллин кепехь луьстуш. Воккхачу стеган Довлатан дийцар ду поэмин чулацамехь. Эпически шуьйра гойту цуьнан дийцаро шен паргӀатонехьа халкъо латтийна къийсам. Поэма дӀа а йолало, чекх а йолу авторан дашца. Воккхачу стеган къамел сеца а соьцуш, юкъа-кара вайна хаало авторан ойланаш, кхочушхуьлчу гӀуллакхех лаьцна цунна хетарг, цара меттахбаьхна авторан синхаамаш. Оцу авторан лирически юьстахвийларша гӀо до поэмин чулацамах

кӀорггера кхета, иза дика тӀеэца. Лирический, эпический билгалонаш ю «ЦӀий хуьйдина лаьмнаш» поэмица.

ПаргӀатонехьа кьийсам латточу кьехойн тхьамда ву поэми тӀехь Таймин Бийболт. Кьехойн лаам, адамийн деган Ӏийжамаш шегӀа схьаэцна ву Бийболт. Цуьнан васт дукха даьржина ца диллина автора. Кхин а кӀезиг гайтина поэми тӀехь кхийолу персонажаш. Поэмин коьрта турпалхо халкъ ду. Иза даим а кьийсамехь гайтина. Цуьнца цхьаьна вайна хьалха хӀуьттӀу «цӀий хуьйдинчу лаьмнийн» васт, даймехкан васт.

«ЦӀий хуьйдина лаьмнаш» лиро-эпически поэма ю. Кхузахь ша-тайпана цхьаьнайина лирически а, эпически а, драматически а билгалонаш. Поэми эпически агӀо билгалйолу коьрта долчунна цуьнан чулацамехь халкъан турпалаллин кьийсам хиларца. Шайн паргӀатонехьа кьехоша кьийсам латтош бинчу тӀеман шуьйра суьрташ кхоьллила поэми тӀехь, майра, турпала амалш гайтина. Поэмин оцу эпически агӀонашца цхьаьна кьеггина лирически агӀонаш а ю. Авторан ойланехь схьахӀутту хьалха дӀадахана хакъан балане дахар, цо поэтан дог Ӏовжадо, ойланаш, синхаамаш меттахбоху. Адамийн таханлера дахар ирсе хила лаьа цунна. Хьалха хилларг кхин цкъа а ца хилийта дуьйцу поэта царах лаьцна. Авторан хьалхара дош чекхдаьлча дӀадолало воккхачу стеган Довлатан дийцар. Амма цул тӀаьхьа авторан а, Довлатан а аьзнаш цхьаьнауьш ду. Оцу шинний а ойланаш, лаамаш лирически турпалхочун дог-ойлане йоьрзу. Шадерриг цуьнан кхетамехула, цуьнан дагчухула схьагойтуш санна ду поэми тӀехь. Шен дош долуш, шен ойланаш а, шена хеташ дерг а гучудоккхуш ву поэмин лирически турпалхо.

Цу тайпана, «ЦӀий хуьйдина лаьмнаш» шен чулацамца исторически поэма ю, сюжет схьаястаяларехь а, шен композицин дӀахӀоттамехь а лиро-эпически ю. "ЦӀий хуьйдина лаьмнаш" нохчийн литературехь дуьххарлерчу лирико-эпически произведенех яра. Шен заманан литературехь керла жанр юкъялорехь мехала а яра.

Цул тӀаьхьа поэта язйина шен биографица йогӀуш йолу "Со вина де", "Ненаца дина къамел" цӀерш йолу поэмаш. Царна тӀехь шен бераллех, дешаран шерех лаьцна а дийцина цо. Хала хиллехь а, хаза хан яра иза, боху поэта.

1930-чу шерашкахь Мамакаев Мохьмад хаддаза дакъалоцуш хилла Нохчийчоьнан литературни дахарехь. Иза куьйгаллехь а волуш арадийлира "Итт бӀаьсте", "Кхиам" цӀерш йолу нохчийн маттахь литературно-исбаьхьаллин журналаш. Цо дакъалаьцна Москвахь, Пятигорскехь арахеьцначу нохч-гӀалгӀайн поэтийн произведенийн сборникаш тӀехь. Цуьнан поэтически произведенеш

арайовлура "На подъеме", "Революция и горец", кхидолчу а Москвахь а, Ростовхь а арахоьцучу журналаш тІехь а, «Писатели СССР – Великому Октябрю», «Поэзия горцев Кавказа» цІерш йолчу юкъярчу сборникаш тІехь а. 1940 шарахь Соьлжа-Гіалахь "Серло" издательствос арахецна "Суй" цІе йолу Мамакаев Мохьмадан поэзин йоьалгІа книга. Цу тІехь зорботоьхна поэтан тоьлашха йолу стихашший, поэмашший.

Мамакаев Мохьмадан кхоллараллин похІма кхоччуш кхиьна 50-60 шерашкахь. МаьІнин кІоргалла, исбаьхьаллин аьхналла шайца йолу дуккха а произведенеш язйо Мамакаев Мохьмада поэзехь а, прозехь а. Нохчийн а, оьрсийн а меттанашкахь ткьех сов книга араьялла цуьнан оцу 15-16 шарахь. Царах ю поэтически сборникаш "Сан некъан кехат" (1958), "Хаьржинарш" (1962), "Со вуха вогІур ву" (1963), "ТІулгаша а дуьйцу" (1966), "Утро над Аргуном" (1958), "Разговор с матерью" (1959), "Дуб над Ассой" (1961), "И камни говорят" (1968), прозин книгаш "Ша метакбаьлла" (1957), "Даймехкан некъаш" (1960), романаш "Революцин мурд" (1962), "Зеламха" (1968).

Философски, граждански лирика ю Мамакаев Мохьмадан поэзехь коьртаниг. Цуьнан лирически турпалхо доьналлин стаг ву, ондда дека цуьнан аз, шуьйра ойлайо цо заманах, адамийн дахарх, даймахках лаьцна. Йист йоцуш дукха беа цунна шен Даймохк, цуьнан хьалха дІадаханчу а, таханлерчу дийнан а, хиндолчун а ойлайо цо.

Хьан бах хьо, сан Даймохк, яханчу хенахь
Йоза а хьайн доцуш, бІарзбелла баьхна?
Къийсамо аьгначу хьан тІулган белшахь
Гуш ду-кх яздина сан дайшка кхаьчнарг.

Чевнаш дІайирзина, хІиттина моьнаш,
Уьш ду-кх хаткъ кІорга яздина йоза.
Ас йоьшу цуьнца хьан къайлаха чевнаш,
Эх-бехк а, къийсам а – бІешерийн ойла.

Поэта лирически турпалхочо шен дахар халкъан дахарх дусту, цуьнца цхьаьна вогІу иза, вонехь а, диканехь а халкъаца ву иза. Винчу мехкан дозанашкахь сецаш яц Мамакаев Мохьмадан лирически турпалхочун ойла. «Со Сибрех вина вац» бохучу стихотворенехь къеггина гучуйолу лирически турпалхочун вайн боккхачу Даймахке а, цуьнан тайп-тайпанчу къаьмнех долчу адамашка а йолу шовкъаш:

Со Сибарех вина вац,
Дай Памирехь баьхна бац,

Делахъ а, сан дагна езаш,
Ший а уыш гергара хета.

Енисейн тулгИйн гІовгІанаш,
Ламанца хеза и азнаш,
Сайн мехкан садеІар санна,
Ший а уыш сан дагна деза.

Даържинчу сайн Соължа боърахъ,
Амуран лекхачу тулгІешкахъ
Цхъабосса дог паргІат лаътта,
Суна суо Даймахкахъ хета.

Мохъмада коърта лорура даймахкаца йолу уыйраш, шен махкана, къомана хъанал хилар, церан дуъхъа муълххачу а халонех доьналлица, къонахаллица чекхвалар. И ойла чІагІъелира, кІаргъелира Мамакаев Мохъмадан Сийлахъ-Боккха Даймехкан тІом лаъттинчу шерашкахъ язйинчу произведенешкахъ. Дог Іовжош ю цуьнан «И йоълхуш яц» цІе йолу жима стихотворени. Исбаъхъ поэтически васт кхуллуш гайтина цу тІехъ тІамехъ кІант вийна нана. КІантах дог лозу цуьнан, холчухІоьттина иза, амма йоьхна яц, Даймахке деана вон кхин а алсам Іаьткъина нанна, бекхаман ойла гІаьттина цуьнан кийрахъ:

ТІулг санна, макхъелла и нана –
Шен кІентан коша тІехъ лаътта.
ХІан-хІа, яц! Йоълхуш яц и нана
Катоьхна и борзах хъаьрчи
ТІаккха шен кхолламна кІел сецна,
И гІаьтти дог цІарца догуш,
Ягийнчу хІусамехъ бІаьрг кхетта –
ГІулч яьккхи цо, хъалха йолуш.
ЦІе яккха, доттагІа, нуьцкъалчу:
Безамо гуļина чІир ю,
Я ненан сийлахъа безам бу?

ТІеман хенахъ язйинчу произведенешкахъ кІант вийначу ненан васт хІоттош, яздархоша гойтура цуьнан даймахке болу боккха безам. Вайнехан халкъан барта произведенешкахъ санна, кІант тІаме дІахъажош нанас цунна тІедуьллура майра хилар, ша ца кхоош, даймохк Іалашбеш эсахъ шен са а дІадалар. Осала, стешна хилий, кІиллолла дІахъаш шена тІе юха ма волалахъ, олий кхуьйлура нанас тІаме воьдучу кІанте. Мамакаев Мохъмада шен «КІиллочунна» цІе йолчу стихотворени тІехъ дика гайтина стешхалла, тІамехъ шен са дадийна лелар халкъалахъ дукха

сийсаза г'уллакх хилар. Иштаниг юха ц'а вирзича т'е ца оьцу дас а, кьомо а, махко а. Халк'бан ц'арах поэта боху к'иллочуьнга: «К'ьам, х'усам я даймохк мичх'а бу х'ан? Йиш-вешин, доттаг'ичуьнан ц'е яккхал ахь. Даймохк бац, к'ьам а дац, осала са». Халчу дийнахь даймахкана ямарт хиллачунна цк'ба а геч ца до адамо, наь'алт кхайкхош б'алл кхуссу цунна:

Д'ю новк'бахь гуш болу и лекха барз
Ас х'уна кхийсинчу б'аьллеха бу...
Кхоссалаш, кхоссалаш цу барзиэ б'ал!
И х'ан барз наь'алтца х'иэк'абеш бу.

Иштта нуьцк'бала сурт х'оттадо Мамакаев Мох'мада махкана ямарт хиллачуьнга болу халк'бан цабезам гойтуш.

Яздархочун кхоллараллехь ю к'инх'егаман адамаш гойтуш йолу произведенеш а. «Кемсийн хорха», «Жа'уьнан Южалла» поэмаш, «Ша меттахбаьлла», «Даймехкан нек'аш» ц'ерш йолу прозин кегийчу жанрашкахь йолчу произведенийн книгаш. Мехала ду «Месийн к'айн моха», «Ц'ена дог», «Хазчу йоь'ан т'улг» ц'ерш йолу дийцарш.

Нохчийн литературехь 1960 шерашкахьлерчу прозин эпически жанр кхиарехь мехала хилира Мамакаев Мох'мадан «Революцин мурд», «Зеламха» ц'ерш йолу романах. Историн бак'долчунна т'ехь язйинчу оцу произведенеша шорйира нохчийн романах исбаьх'аллин таронах.

Мамакаев Мох'мад исбаьх'аллин даше лехамен вара. Шен произведенеш т'ехь леррина болх бора цо, кхиболчу яздархоша а шайн произведенеш кхоччуш к'ба а хойгуш арахоьцийла а лабар цунна. Цк'ба, кхузтк'алг'а шераш дуьйлалучу муьрехь цх'ана нохчийн яздархочо шен ледара произведени зорбанехь арахец'а, 'аламат ч'ог'а ца тайнера Мох'мадана. Автор мел ц'е йолуш велахь а, магийта ца деза нохчийн литературин исбаьх'аллин барам лахбеш долу г'уллакхаш, арахеца а ца еза эг'аза произведенеш, бохучу маь'нехь дара Мох'мада х'етахь оьг'азаллица дина к'амел. Нохчийн литература хаддаза кхуьуш хилар дара цо г'айг'абеш дерг.

Нохчийн йозанан мотт, литературин мотт кхиор нохчийн к'оман меттан бак'онах лар'еш д'адах'а дезаш хилар ч'аг'дора Мамакаев Мох'мада. Шен цх'ана статья т'ехь цо яздина: «Меттан кхиар массо а аг'ор т'едог'у: замане керла деанчуьнца, лулахошкара, илманан кхиамашца, кхечу к'аьмнашца лелочу гергарлонца. И кхиар а шен барамехь, раж а йолуш хила деза моьтту суна... Халк'о дезаш шен метта юкк'е далийна дош д'акхосса г'ертар, я цунна ца оьшург юкк'е дало г'ертар сонтачу стеган сонталла ю... Матто ца лов шена чу ца дуьжу араара х'ума. Х'унда? Адамо чолхечу коьчалшна гулбина, вуно чолхе г'ирс ша хиларна. Цу г'ирса юкк'е

цхъа сирхат Ыоттаелча, цо цунна, сахъта чу йоьжначу нехо санна, ч'ог'а новкъарло
ярна... Матто сиха гучудоккху сонтаниг а, осалниг а, г'иллакхехъ доцург а.
Дуккха а х'уманаш ду къайладахийта тарлуш, амма шена мотт цахаар цхъаьнгта а
лачкъалур дац. И санна, маттера ледарло а яьлла, к'елдисна х'ума дац. Нагахъ
диснехъ, и бийца ца хуург бехке волуш дисна. Вайн хенахъ а нагахъ карабо и шен
ненан мотт цахаарх дозалла деш болу нах. Ишттанаш, цхъана а х'уманна пайдехъ
ца хиларал сов, массарна а кхераме бу. Х'унда? Шечуьнан сий дан ца луучо,
нехачуьнан сий данне а дийр дац. Ишттанаш цхъа хала де т'ех'юьттинчохъ цхъанне
а тешаме бац. Цара шайн дай а бухкур бу. Цундела цхъанне а ца беза шайн къам,
цу къоман диканиг сийсаздаккха г'ертарш». И могаанаш шовзткъа шарал а хьалха
яздина ду, амма уьш тахана яздица санна мехала ду церан маьйна.

Мамакаев Мохьмад шен произведенешкахъ даим а халкъаца, махкаца ву. Уггар
лакхара дарж ларара цо шен къоман поэт хилар. Вонехъ а, диканехъ а нахаца
цхъаьна хилар дара цо коьрта лоруш дерг. Адамийн хьашташца, заманан
лехамашца цхъаьна деттало цуьнан лирически турпалхочун дог. Даймахкал хьоме
цхъа х'ума а ца хилла Мохьмадана. "Зама" ц'е йолчу шен стихотворени т'ехъ
поэта даггара боху: «Даймехкан сийлахъчу декхарна Дуьненахъ массо а деха вай".
И ойла Мамакаев Мохьмадан ерриг а кхоллараллех чекхйолуш ю.

Авторханов Ыабдурахьмана шен мемуарш т'ехъ даладо, чувобьллинчохъ дов
хоттуш, следовательша шена т'ехъ кхоьллинчу харцонна даре ден бохуш,
прокурор т'евирзича, Мамакаев Мохьмада аьлларг: «Гражданин прокурор, я
никаких показаний не давал, все, что вы цитируете, сочинили мои следователи. Я
подписал под невыносимыми пытками. Нарком-майор Иванов дал мне слово
чекиста, что, как только я подпишу показания, меня расстреляют. Но он обманул.
Быть может, вы хотите выполнить обещание Иванова? Но теперь мне не хотелось
бы облегчать вашу миссию. Я увидел своих детей, и если мне придется умереть,
то не хочу заклеить позором их будущее. Чтобы не говорили им, что отец их
умер как трус и предатель чеченского народа».

Иштта хилла Мамакаев Мохьмад.

Мамакаев Мохьмада шен тоьллачу произведенешца исбаьхьаллин хазна
йиллина нохчийн исбаьхьаллин литературы юкъа.

Арсанукаев Ыабдулла

МАМАКАЕВ МОХЬМАДАН ПРОИЗВЕДЕНЕШ

НОХЧИЙН МАТТАХЪ

ДоттаҒалла. Стихаш // Соьлжа-Ғала, 1930.
Коминтерн. Очерк. Соьлжа-Ғала, 1930.
ЧегӀардиг. Стихаш. Соьлжа-Ғала, 1931.
Кад ойуш // Серло. 1934. 27 апр. (М. Тур цӀарца).
Белхан илли // Серло. 1934. 17 июнь. (М. Тур цӀарца).
Белхан илли // Серло. 1934. 15 авг.
ЦӀу // Серло. 1934. 6 авг. (М. Тур цӀарца).
ЦӀу. Поэмин дакъа // Кхиам. 1934. № 1. А. 33-41. (М. Тур цӀарца)
ЦӀий хуьйдина лаьмнаш. Стихаш, поэмаш. Соьлжа-Ғала, 1936.
Суй. Стихаш, поэмаш. Соьлжа-Ғала, 1940.
БӀаьсте // Къинхъегаман байракх. 1956. 29 март.
Цена дог. Дийцар // Къинхъегаман байракх. 1956. 26 июль.
Безам // Къинхъегаман байракх. 1956. 30 нояб.
Шайхийн къайле. Дийцар // Къинхъегаман байракх. 1956. 14 дек.
Ши медаль // Ленинан некъ. 1957. 17 май.
Суьйренан ойланаш // Ленинан некъ. 1957. 12 июль.
Безам // Ленинан некъ. 1957. 18 июль.
БӀевнаш юттург. Рассказ // Ленинан некъ. 1957. 19 июль.
Поэте // Ленинан некъ. 1957. 3 авг.
Лермонтовга // Ленинан некъ. 1957. 30 авг.
Зама // Ленинан некъ. 1957. 9 окт.
Ша меттах баьлла. Дийцарш, очеркаш. Алма-Ата, 1957.
Со вина де // Ленинан некъ. 1957. 12 дек.
Хазачу йоьӀан тӀулг. Дийцар // Къинхъегаман байракх. 1957. 13 дек.
Ярташкахь. Яздархочун блокнот тӀера // Сердало. 1958. 11 май.
Дийцарш // Грозный, 1958.
Ша меттахбаьлла. Дийцарш // Грозный. 1958.
Комиссар. // ДоттаҒалла. 1958. № 1. С. 8-10.
Сан некъан кехат. Стихаш, поэмаш. Грозный, 1958.
Кемсийн хорха. Поэма // Ленинан некъ. 1959. 16 авг.
Йовле кехат // ДоттаҒалла. 1959. № 4. С. 56-59.
Шад. Рассказ // Ленинан некъ. 1959. 15 нояб.
Цхьа буйса. Дийцар // Ленинан некъ. 1960. 5 февр.
Юьртан библиотекарь. Очерк // Ленинан некъ. 1960. 6 март.
Даймехкан некъаш. Дийцарш, очеркаш. Грозный, 1960.
Хьешан илли // Ленинан некъ. 1960. 14 июнь.
Зезаг // Ленинан некъ. 1960. 16 нояб. № 137.
Некъаш // Ленинан некъ. 1960. 25 нояб.
Некъаш // Орга. 1960. № 3. А. 19.

Зезаг // Орга. 1960. № 3. А. 20.
Кемсийн хорха. Поэма // Орга. 1960. № 4. А. 21-29.
ШайтГанан зурма // Орга. 1961. № 1. А. 51.
Мюрид революции. Глава из романа // Орга. 1961. № 2. С. 12-20.
Редакторшка // Орга. 1961. № 3. А. 51. (М. Тур царца).
Ма алахья соьга // Орга. 1962. № 2. А. 53.
ЛадогIахья // Орга. 1962. № 3. А. 34.
Ницкъ // Орга. 1962. № 4. А. 45.
Мюрид революции. Глава из романа // Орга. 1962. № 4. С. 9-14.
Хаьржинарш. Стихаш, поэмаш. Грозный, 1962.
Ша меттахбаьлла. Дийцарш, очеркаш. Грозный, 1962.
Революции мурд. Роман. Грозный, 1962.
Сан дог // Орга. 1963. № 2. А. 30.
Со вуха вогIур ву. Стихаш, поэмаш. Грозный, 1963.
Гульина сочиненеш, т. 1. Стихаш, поэмаш. Грозный, 1964.
Гульина сочиненеш. т. 2. Дийцарш, повесташ. Грозный, 1965.
ТIулгаша а дуйцу. Стихаш. Грозный, 1966.
Зеламха. Роман. Грозный, 1968.
Хаьржинарш. Грозный, 1970.
Избранное. Зелимхан. Мюрид Революции. Романы. М., 2009.

ОЪРСИЙН МАТТАХЪ

Разгром аула. Отрывок. Пер. Ив. Рахилло // Грозненский рабочий. 1931. 16 янв.
Дружба. Отрывок из поэмы «Кровавые горы». Пер. В. Жак // На подъеме. 1931. № 8. С. 41.
Кровавые горы. Отрывок из поэмы. Пер. В. Жака // На подъеме. 1931. № 9-10. С. 43-44.
Кровавые горы. Отрывок из поэмы // Писатели СССР. – Великому Октябрю. М., 1932.
Кезеной-Ам // Серло. 1933. 14 авг. (За подписью М. Тур).
Кровавые горы. Отрывок // Грозненский рабочий. 1935. 14 сент.
В родном краю // Грозненский рабочий. 1935. 17 сент.
Первый гудок. Повесть. Игарка, 1956.
День моего рождения. Пер. И. Трунов // Грозненский рабочий. 1957. 24 апр.
Полы шинели. Пер. И. Трунов // Комсомольское племя. 1957. 7 июль.
Дружба. Пер. Н. Асанов // Грозненский рабочий. 1957. 30 авг.
Дружба. Ласточка. Пер. Н. Асанов // Октябрь. 1957. № 8. С. 108-109.
День моего рождения. Пер. С. Олендер // Дон. 1957. № 7. С. 63-64.
Утро над Аргуном. Стихи. М. 1958.

Шашка. Стихи. Пер. С. Олендер // Дружба народов. 1958. № 9. С. 95.
Стихи. Пер. С. Олендер // Дон. 1957. № 7. С. 63-64.
У родника. Пер. А. Казаков // Дон. 1957. № 12. С. 115.
Время. Пер. Н. Асанов // Дружба. 1957. № 4. С. 81.
Время. Пер. Н. Асанов // Комсомольское племя. 1957. 11 дек.
Время. Пер. С. Мауленов // Комсомольское племя. 1958. 29 авг.
Утро над Аргуном. Стихи. М., 1958.
В кабинете Ленина. Алхан-Чурт. Пер. Н. Асанов // Литература и жизнь. 1959. 22 апр.
Другу юности. Пер. Н. Асанов // Грозненский рабочий. 1959. 5 июль.
Мой край. Пер. В. Щепотев // Социалистическая Осетия. 1959. 24 янв.
Разговор с матерью. Стихи и поэмы. Грозный, 1959.
Дороги Родины. Пер. А. Тарковский // Грозненский рабочий. 1960. 9 авг.
В гостях у Аллаха. Слово Шейху // Грозненский рабочий. 1960. 5 окт.
Другу. Пер. А. Толмачев // Социалистическая Осетия. 1960. 26 окт.
Разговор с героиней. Пер. В. Щепотов // Грозненский рабочий. 1960. 23 нояб.
Скажи, мой друг... Пер. Н. Асанов // Грозненский рабочий. 1960. 17 нояб.
Черт с зурной. Пер. Н. Гребнева // Наука и религия. 1960. № 7. С. 91.
У могилы Льва Толстого. Пер. В. Микушевич // Грозненский рабочий. 1960. 20 нояб.
Родина. Новогоднее. Пер. // Комсомольское племя. 1960. 29 дек.
Для людей // Комсомольское племя. 1961. 8 янв.
Гостеприимному хозяину // Комсомольское племя. 1961. 22 янв.
В кабинете Ленина // Грозненский рабочий. 1961. 22 апр.
Дуб над Ассой. Стихи и поэмы. М., 1961.
Небо чистое над нами. Пер. А. Казаков // Грозненский рабочий. 1962. 1 май.
О, скупым не стану я вовек!.. Пер. Д. Голубков // Литература и жизнь. 1961. 24 сент.
Родина. Я больше всех люблю ее одну. Упрекнул меня остряк, считая...
Пусть все одето ночью синевой...Летают бабочки, рассвет белеет...Прошла моя юность одними путями... Пер. С. Олендер // Советская Осетия. 1962. № 20. С. 91-92.
Три стихотворения. Пер. С. Олендер // Грозненский рабочий. 1962. 30 апр.
Отчизна // Комсомольское племя. 1962. 14 окт.
Отчизна. О дружбе. Весна в России. Пусть все одето синевой. Пер. с чеч. В. Бугаевский, С. Олендер, А. Казаков // Дон. 1962. № 6. С. 83-84.
Мюрид революции. Отрывок из романа // Грозненский рабочий. 1963. 3 февр.
Первая борозда. Вор. Жена. Пер. С. Олендер // Грозненский рабочий. 1963. 12 февр.

О нытиках сужу сурово // Грозненский рабочий. 1963. 14 апр.

Лирические миниатюры: «Уже давным-давно известно...», «Карабкался по бездорожью...», «Эй, нытик вечный...». Пер. В. Жак, Н. Егоров // Дон. 1963. № 6. С. 110-111.

Мюрид революции. Роман. Грозный, 1963.

Гибель вендетты. Отрывок из повести (в соавторстве с Х. Ошаевым и В. Щепотевым) // Литературная Россия. 1963. 24 май.

Гибель вендетты. Отрывок из повести (в соавторстве с Х. Ошаевым и В. Щепотевым) // Грозненский рабочий. 1963. 6 июнь.

Гибель вендетты. Вайнахская повесть (в соавторстве с Х. Ошаевым и В. Щепотевым). Грозный, 1963.

Асланбек Шерипов. Очерк. Грозный, 1967.

И камни говорят. Стихи. М., 1968.

Мюрид революции. Роман. М., 1968.

Шрамы эпохи. Стихотворения. Поэма. М., 1995

Избранное: Зелимхан. Мюрид революции. Романы М., 2009.

КХЕЧУ МЕТТАНАШКАХЪ

День моего рождения. Пер. на кабард. Хабала Беров // Ошхамахо. 1959. № 5. С. 103-104.

Не родился я в Сибири... Пер. на балк. К. Отаров // Шуйохлук. 1960. Кн. 8. С. 5.

Смерть Асланбека. Пер. на осет. // Мах дуг. 1960. № 3. С. 37.

Дети-каменщики. Картина Коста. Пер. на осет. Б. Муртазов // Растдзинад. 1960. 26 окт.

История кнута. Рассказ. Пер. на осет. Н. Мамиева // Растдзинад. 1960. 26 окт.

Подвижка. Очерки и рассказы. Вступит. статья, К. Абухова. Пер. на кумык. Б. Мантикова // Махачкала. 1962.

Рассказ о нагайке. Пер. на кабард. М. Нартоков // Ошхамахо. 1962. № 1. С. 47-51.

ИЛМАНАН БЕЛХАШ, СТАТЬЯШ, КЪАМЕЛАШ

НОХЧИЙН МАТТАХЪ

Вайн къоман музыка а, композитор Мипурнов а. Статья // Кхиам. 1934. № 1.

Поэтан некъ. Статья // ДоттагIалла. 1959. № 2.

ОЪРСИЙН МАТТАХЪ

Предисловие к сборнику «Поэты советской Чечено-Ингушетии». Пятигорск, 1937.

Творчество Арби Мамакаева. Статья // Грозненский рабочий. 1959. 26 июль.

Предисловие к антологии «Поэзия Чечено-Ингушетии» (в соавторстве с Н. Асановым). М., 1959.

Чеченский тайп (род) и процесс его разложения. Грозный, 1962.

Чеченский тайп в период его разложения. Грозный, 1973.

Речь, произнесенная на совещании историков в москве 16 ноября 1956 г. //
Молодежная смена. 2004.10 нояб.